

Урош Шешум

историчар

sesumiii@hotmail.com

СРПСКА ЧЕТНИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА У СТАРОЈ СРБИЈИ 1903–1908. ТЕРЕНСКА ОРГАНИЗАЦИЈА

Апстракт: Рад се бави настанком и развојем Српске четничке организације у Старој Србији у периоду од 1903. до 1908. године. У жижи интересовања је теренска организација, односно револуционарна ангажованост самих Срба у Турском царству. Анализом револуционарних институција власти и функционисања револуционарних одбора у Турској покушано је да се одговори на питање у којој мери је успех Организације био плод напора српских чета а колико организованог народа. Рад је написан на основу литературе, наративних извора и документарне грађе српске и бугарске провинијенције.

Кључне речи: Стара Србија, Македонија, Отоманско царство, Илиндански устанак, ВМРО, четничка акција.

***

Крајем 19. и почетком 20. века припадници српског народа у Турском царству налазили су се у врло неповољном положају. Стара Србија,¹ то јест косов-

---

¹ Стара Србија представља географски појам, настао након стварања нововековне српске државе (за разлику од ослобођеног дела историјске Србије, области њеног средњевековног језгра називане су старом Србијом). Стара Србија је тако, зависно од циља и образовања писца који би овај термин користио, померана на границе Душановог царства и државе краља Милутина. До краја 19. века, Стара Србија је омеђена у научној и дипломатској терминологији српске провинијенције, као област северно од линије Охрид-Прилеп-Штип, укључујући и те гадове. Све јужно од тога сматрано је Македонијом. Ј. Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, Београд, 1995, 52–64; *Енциклопедија српског народа*, Београд, 2008, 1084; С. Терзић, *Стара Србија, настанак имена и знања о њој до 1912*, Историјски часопис, XLII–XLII (1995–1996), 91–110.

ски и северозападни део Битољског вилајета,² представљала је етнички мозаик. Срби из тих крајева живели су у суседству Арнаута, Турака, Срба муслимана, Јурука, Черкеза, Помака, Фанда, Грка и Гркомана, Цинцара и бугараша.

У северозападном делу Косовског вилајета (на Косову и Метохији, Прешевској, Гостиварској и Тетовској, и делимично у Скопској кази), као и у Дебарском санџаку, и Кичевској кази Битољског вилајета, Срби су се налазили под ударом арнаутских качака али и арнаутских сељака, својих суседа. Турска власт је на сталне испаде Арнаута гледала кроз прсте сматрајући их, као муслимане, бастионом царства.³ У Сјеничком и Пљеваљском санџаку, ситуација је била мало боља, мада не сјајна. Турске власти су у овим санџацима толерисале злодела муслиманских хајдука и биле склоне да на Србе гледају као прикривене бунтовнике које треба држати страхом у запту, али је стање свакако било подношљивије од оног на Косову и Метохији.⁴

У Скопском санџаку Косовског вилајета, и у Битољском вилајету, Срби су се налазили на удару агресивне бугарске пропаганде, која се није либила да у циљу остварења сна Санстефанске Бугарске користи и терористичке методе. Бугари су од 1870. имали своју црквену организацију у Турској – Егзархију,⁵ и самим тим били у бољој позицији од Срба, који су потпадали под грчку Васељенску патријаршију. Владајући кругови у Софији нису се, међутим, задовољили црквено-школском пропагандом. Користећи се жељом за слободом бројних словенских емиграната у Бугарској, њене власти су иницирале стварање револуционарних организација, које су имале за циљ преврат и припајање Бугарској највећег дела европске Турске. Октобра 1893. у Софији је створен

2 Срби су у Старој Србији у већем или мањем броју почетком 20. века насељавали следеће административне јединице ова два вилајета: у Косовском – Пљеваљски, Новопазарски-Сјенички, Приштински, Пећки, Призренски и Скопски санџак (последњем је 1903. придодата Велешка каза из Солунског вилајета, са неколико српских села); у Битољском вилајету – Кичевску, Прилепску и Дебарску казу. Компактне српске заједнице од по неколико села, које су признавале Васељенску патријаршију јужно од Шаре, биле су Скопска Црна Гора, подножје планине Козјак у Кумановској кази, делови Тетовске и Гостиварске казе, Пореч у Кичевској кази, Велешки Азот, Прилепско Поље под Бабуном и Охридски Дримкол. Слаб отпор Срба био је условљен неповезаношћу или ретком међусобном повезаношћу ових њихових крајева, а раздвајала су их арнаутска и егзархијска села.

3 *Документи о сивољној њолијици Краљевине Србије, књ. 2/3 (1907)*, приредили Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, Београд, 2004, бр. 678; *Документи о сивољној њолијици Краљевине Србије, књ. 2/1 (1906)*, приредили Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, Београд, 2006, Прилог А, бр. 1, бр. 5, бр. 6.

4 М. Јагодић, *Српско албански односи у косовском вилајету (1878–1912)*, Београд, 2009, 129–224; В. Шалипуровић, *Раоничка буна, аџарни њокреј у зајадним крајевима Сџаре Србије 1903–1905*, Сјеница, 1969, 41–56; *Документи о сивољној њолијици Краљевине Србије, књ. 2/1 (1906)*, приредили Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, Београд, 2006, Прилог А, бр. 1.

5 Створена 1870, као реакција Словена у Турској против грчког клера и литургије на грчком језику, Егзархија је убрзо по свом оснивању постала оружје бугарске националне пропаганде. Словени у Турској, иначе јако побожни и одани цркви, тако су постали стадо пастира који су више водили рачуна о њиховом националитету него о њиховим душама. Р. Грујић, *Егзархијска црква у Јужној Србији*, *Енциклопедија СХС*, 704–706.

Бугарско-македонско-одрински револуционарни комитет (БМОПК), касније познат као ВМОРО. Следеће године основан је, такође у престоници Кнежевине Бугарске, Врховни македонско-одрински револуционарни комитет (ВМОПК).⁶ Обе организације су имале исти циљ – ширење Бугарске на запад и југ, а разлика између њих била је у томе што је БМОПК-ВМОРО прво желео аутономију Македоније, па затим њено припајање Бугарској, док се ВМОРО залагала за непосредно припајање.

Створене начелно као ослободилачке револуционарне организације, БМОПК-ВМОРО и ВМОПК су убрзо по оснивању отпочеле са терором над патријаршистима⁷ у Старој Србији и Македонији, са циљем да их приморају да приђу Егзархији и у својим селима и градовима отворе бугарске школе и приме егзархијске свештенике. Бугарска организација је од 1893. до 1902, створила јака упоришта у градовима и варошима, посебно у Скопљу, Велесу, Кривој Паланци, Куманову, Кратову и Кочанима. Бугарска организација је имала за циљ стварање националне кохезије на терену и стварање паралелне бугарске парадржавне структуре у Турској, па је тако створила мрежу револуционарних одбора и пододбора, судова, еснафа, курирских служби, и тајних чета. Таква организација је могла у повољном тренутку да омогући успешан устанак и муњевиту интеграцију дотадашњих револуционарних рејона у Кнежевину Бугарску. Од 1902. Комитети јачају активност по селима,⁸ која нису била толико економски зависна од градова па су остала при свом етнитету. Успеси српске дипломатије 1897,⁹ навели су комитете да пожуре и да свеопштом ликвидацијом српских свештеника и учитеља испразне скамије и порте њихових школа и цркви, и тако уништењем српских заједница јужно од Шаре парализују било какав дипломатски или црквени и школски рад Србије у овим крајевима. Те године, на другом конгресу ВМОРО (односно БМОПК) у Солуну, основано је

6 Године 1896. Комитет је променио име у Тајна македонско-одринска револуционарна организација (ТМОРО), да би се на конгресу у Рили 1905. прекрстио у Унутрашњу македонску револуционарну организацију (ВМОРО). Ј. Хамза, *Младотурската револуција во Османската империја*, Скопје, 1995, 2–3. Без обзира на званични назив, Организација је обично називана ВМОРО и у штампи, а и касније, у историографији. Првобитно име ипак треба навести да би се истакло да је њен македонизам у основи толерисан од стране Софије само као бугарски локалпатриотизам.

7 Верницима Васељенске патријаршије: Србима, Грцима, Цинцарима и Словенима, који су себе сматрали Грцима, или једноставно признавали Патријаршију из конзерватизма, у изворима обично називаним гркоманима.

8 Б. Вучетић, *Бојдан Рагенковић* (магистарски рад у рукопису), Београд, 2006, 49.

9 Срби у Турској су године 1896. добили право да у Рашко-Призренској епархији имају Србина митрополита. Године 1897. Срби су добили право на отварање својих школа у Битољском и Солунском вилајету. С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, 1, Београд, 1990, 304–309; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, 2, Београд, 1990, 72–75; М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем 19. и почетком 20. века*, Београд, 1988, 91–94, 138; Исти, *Србија у међународним односима крајем 19. и почетком 20. века* Београд 1988, 47–49, 63–69; С. Рајић, *Владан Ђорђевић. Биографија јоузданог обреновићевца*, Београд, 2007, 148–158.

Друштво за убијање Срба, које је себи за циљ поставило да „оїњем и мачем искорени Србе из Македоније.“¹⁰ Уследиле су „їодине смрїи и їаїне борбе,“¹¹ како се изразио Станислав Краков. Српске жртве су се реїјале, а српска про-света је пропала на сахранама учитеља и свештеника До 1902. убијено је од стране Бугара 43, а рањено 52 народна првака, свештеника и учитеља.¹² Након неуспелог Илинданског устанка¹³ августа 1903. притисак на Србе и Грке додатно се појачао. Следили су месеци дивљана муслиманског осветничког беса,¹⁴ и убиства и палежа од стране Организације¹⁵ (иначе изазивача устанка), које су пасивност Срба и Грка у устанку сматрали за издају која се мора казнити и платити њиховим националитетом.¹⁶

Ужасне репресалије над хришћанима након устанка, вршене од стране турске војске и муслиманске милиције, натерале су велике силе да директним упливом приморају Порту да уведе реформе у три македонска вилајета – Кововском, Битољском и Солунском. Аустро-Угарска и Русија, као две најзаинтересованије државе у Источном питању, добиле су мандат Сила да саставе план реформи које су се имале спровести у Македонији. Уследио је састанак царева, Фрање Јозефа и Николаја II, у Мирцштегу 24.10.1903, који је, познат као Мирцштегски споразум, резултирао планом реформи у 9 тачака. Мирцштегски програм реформи није могао пацификовати европску Турску, на првом месту, зато што Порта није имала намеру да их спроведе, а Силе ни воље ни интереса да је на то приморају. Цела реформа свела се на преуређење турске жандармерије, покушај реформе судства и укључење хришћана у турски административни систем. На укидање главног узрока мизерије становништва, закупа десетка, Силе, као повериоци презадужене Турске, нису инсистирале, па до тога није ни дошло.¹⁷ Како било, реформна акција Сила у Турској није могла да заштити Србе од терора бугарске организације.

10 В. Илић, *Срїска чейїничка акција 1903–1912*, Београд, 2003, 15.

11 С. Краков, *Пламен чейїниїїва*, Београд, 1930, 49.

12 Ј. Хаї Васиљевић, *Чейїничка акција у Сїарој Србији и Македонији*, Београд, 1928, 14.

13 О устанку, крунској улози Кнежевине Бугарске и Организација у његовом подизању види, В. Илић, *нав. дело*, 16–17.

14 *Руски докуменїи за Македонија и македонско їрашање (1859–1918)*, приредио А. Трајковски, Скопје, 2004, бр. 105, 106, 107, 112, 114, 115.

15 Непосредно након Илинданског устанка убијено је 19 и рањено 3 учитеља, свештеника и народних првака. В. Трбић, *Мемори, Казивања и доживљаји војводе велешкої (1898–1912)*, књ. 1, приредио А. Драшковић, Београд, 1996, 30; А. Тодоровић, *Революционарна акција срїскої народа у Турској од 1904–1912*, приредила Б. Вучетић, Мешовита грађа, 28 (2007), 270–272.

16 Од фебруара до јула следеће 1904. године 71. патријаршијско село пришло је егзархији. Од тога по пет српских села у Кумановској и Кратовској кази и три у Кочанској. Осталих 58 села су грчка или гркоманска села Солунског и Битољског вилајета. Очигледно је да села нису пригрлила бугаризам без притиска чета. Х. Сиљанов, *Освободийїелниїе борби на Македонија*, II, Софија, 1943, 125–126.

17 А. Растовић, *Велика Бриїјанија и Македонско їиїшање 1903–1908*, Београд, 2011, 121–130.

Почеци српске самоодбране

Још и пре августа 1903. и током зиме и пролећа 1904. спорадично и неповезано, српска села са обе стране Вардара, нападана од муслиманских и чета ВМРО, ради заштите своје егзистенције стварају сеоске чете и страже по узору на месну организацију ВМРО. Такве сеоске чете образују се у Малешу, Дримколу, Поречу, Кичеву, Велешком Азоту и у Кумановској кази.¹⁸

Села су могла бар привремено да пруже некакав отпор. Учитељи и свештеници у Старој Србији, гледајући расап своје пастве, а поред тога и лично угрожени, тражили су од Министарства иностраних дела да се под хитно створи српска организација као пандан бугарској, и да се отпор српских села координира.

Њихове тражње нису наишле на разумевање српских конзула у Скопљу и Битољу,

Милосава Куртовића и Михаила Ристића, који су сматрали да ће реформна акција отклонити бар део невоља и да српски експеримент са четама може донети потпуну пропаст српским позицијама јужно од Шаре.¹⁹

Независно од става представника званичне Србије, августа 1903. пет одвојених центара, сваки на свој начин, раде на стварању српске револуционарне организације. У Београду, на организацији раде генерал Јован Атанацковић, шеф лекара београдског санитета Милорад Гођевац и богаташ Лука Ђеловић. Њих тројица раде на врбовању војвода и четника ВМРО, и на њиховом убацивању у Стару Србију под српским амблемима и за српску ствар. У Врању, капетан Живојин Рафаиловић, заједно са елитом овог пограничног града формира, независно од Београђана, локални револуционарни комитет са истим стремљењима као и престоничка група. Трећу групацију представљали су официри завереници, на челу са Војиславом Танкосићем. Учитељи, чиновници конзулата и свештеници у Старој Србији, на самом терену, већ су

18 АС, МИД, КС, Ф. 45. *Концепцији извештаја Михаила Ристића, београдског конзула о стању у рејону* (без броја, датума и адресе); Две српске чете у Малеш планини сукобљавале су се јануара 1903. и са турским потерама и са четама ВМРО. Храном и одећом снабдевали су их становници тамошњих српских села, и српски учитељи и свештеници. *Документи о савезној полицији Краљевине Србије 1903–1914, I, Додајак 1*, приредила Љ. Алексић-Пејковић, Београд, 2008, бр. 1; Чету у околини Куманова формирао је Павле Младеновић са своја два сина и још пет четника маја 1903. Да је Павле био пионир српске самоодбране сведочи и Јован. М. Јовановић, али не наводи време његовог одметања. Ј. М. Јовановић, *Јужна Србија од 18. века до ослобођења*, Београд, 1990, 58. Два села у Охридском Дримколу, Нерези, на челу са Иваном Марковићем-Чулићем и Јабланица са попом Марком Ставрићем, наоружавају се септембра 1903. ради одбране од ВМРО. А. Крстић, *Наша четничка акција у Дримколу*, Јужни преглед 6–7, Скопље, 1930, 283–285; *Пламен четнички*, 50; У Азоту, 1903. чету су формирали Наце из Скачкинца и извесни Филиповић, вероватно из Азота. Стефан Н. Аврамов, *Револуционни борби во Азоти (Велешко) и Порчијето*, Софија, 1929, 37.

19 *Документи о савезној полицији Краљевине Србије 1903–1914, Књ. 2, Додајак 1*, приредила Љ. Алексић-Пејковић, Београд, 2008, бр. 7. и 11; Б. Вучетић, *Српска револуционарна организација у Османском царству на почетку 20. века*, Историјски часопис, 53 (2006), 359.

увелико радили на организацији. Пету групу, представљали су угледни српски политичари, професори, и чланови разних патриотских друштава, који су у стварању организације видели раван пут у остварењу националних циљева. Септембра 1903. повезивањем ових група у једну настала је Српска револуционарна организација.²⁰

Развој српске организације

Настанак револуционарног комитета, доношењем статута и стварањем револуционарне мреже одбора и пододбора, створили су се у Краљевини и Старој Србији предуслови за успешнију заштиту Срба од бугарских и арнаутских зулума.

Од јесени 1903. до позног лета 1904. Четничка организација функционише независно од државних власти, али се мора нагласити да држава на њене акције гледа благонаклоно, не омета је у раду, и често подржава. Организација у овом периоду успева да пребаци неколико чета преко границе, и чак да на самом терену организује једну чету (у Поречу)²¹. Лета 1904. Министарство иностраних дела, схватајући да Организација сама не може да постигне значајније успехе, новчаним средствима и контролом акција постаје старији партнер Организације.²²

20 Ј. Хаџи Васиљевић, *Четничка акција, у Старој Србији и Македонији*, Београд, 1928, 16–17, В. Илић, *нав. дело*, 21–22. Б. Вучетић, *Српска револуционарна организација у Османском царству на почетку 20. века*, 361; Иста, *Бојдан Раденковић*, 53–54; А. Јовановић, *Српске школе и четнички покрети у Јужној Србији под Турцима*, Скопље, 1937, 278–281; С. Симић, *Српска револуционарна организација, комитетско четовање у Старој Србији и Македонији 1903–1912*, приредио Ј. Бајић, Београд, 1998, 52–59.

21 В. Илић, *нав. дело*, 36–45.

22 *Документи о савезној полицији Краљевине Србије 1903–1914, I, 2-1*, приредили Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Антић, Београд, 2006, бр. 235. Упутство Николе Пашића, послато српским представницима у Турској крајем јуна 1904. садржало је налог да се егзархистима у Турској „одговори истом мером“, *Додатак 1*, бр. 37. На седници српске владе 13. јула 1904. Министарство иностраних дела је затражило ванредни кредит за неодложне заграничне акције у износу од 200 000 динара. Влада је, свесна неодложности подухвата, истог дана Министарству одобрила тражени кредит. По законској процедури, кредит је накнадно одобрио Државни савет, а краљ својим потписом његову одлуку потврдио. *Додатак 1*, бр. 45 и 50. Природно да је српска влада ушприцавањем новчаних средстава и стављањем свог административног апарата у службу Организације, однела превагу над приватном иницијативом. На примеру стања у Врању, где је утицај врањског окружног начелника Драгића Павловића био већи од утицаја Извршног одбора јасно се могу видети карактеристике односа Организација-држава. *Додатак 1*, бр. 46, 52, 56, 64, 66, 74, 81, 94, 98, 105, 106, 125, 149, 181. Ни у Старој Србији стање није било другачије. Саватије Милошевић повереник Просветно политичког одељења и његових шефова, Светислава Симића и Јована Јовановића-Пижона, крстарио је линијом Приштина-Скопље-Битољ-Врање, реформишући и уређујући делатности тамошњих одбора. По инструкцијама Јована Јовановића, он је реструктурирао Битољски одбор и у свему га потчинио Скопском одбору. У Скопском одбору главну реч имали су конзул Михаило Г. Ристић и његов сарадник Богдан Раденковић, па је тако целокупна мрежа Организације на терену функционисала по кретвама диригентске палице Конзуларног одељења у Београду. Одлука да новац Приштини и Битољу иде преко Скопља и

Такво стање трајало је до јула 1905, када држава, односно Министарство иностраних дела, потпуно преузима контролу над Четничком организацијом. Номинално, и даље је постојао Централни одбор Организације, али само као незванични орган Министарства, чији је шеф био председник Врховног одбора, непосредно надређеног Централном одбору.²³ Две године касније, јула 1907, Врховни одбор, односно неформално одељење Министарства, прихвата оставке чланова Централног одбора²⁴ и до јула 1908, када Младотурска револуција прекида четничку акцију, фигурира као једина команда четничких послова у Србији и преко границе.

Предмет интересовања овог рада је функционисање српске организације на терену, у Старој Србији. Сама активност чета на терену (четничка акција) и развој институција Организације у Србији стога ће само укратко бити дотакнута. Да бисмо избегли сувишне ступце, развој Организације представимо анализом њених статута, и оценом њиховог остваривања у пракси.

Развој Организације

По статуту из септембра 1903, задатак комитета била је борба за ослобођење и уједињење српског народа, борба против бугарског насиља и пропаганде и буђење српске националне свести у Старој Србији и Македонији. Предвиђено је да се у сваком месту Битољског, Косовског и Солунског вилајета оснује месни одбор, на нивоу казе, да се изаберу обласни одбори, а на нивоу вилајета вилајетски одбори. Вилајетски одбори би бирали *Главни одбор Тајној Србо-македонској удружења*, који би накнадне промене у вилајетским одборима потврђивао. Сваки одбор, од месног до главног, имао би председника, помоћника председника, секретара, благајника и саветнике, а њихово чланство би чинили сви они који желе да раде у корист комитета и положи заклетву. Такође, сваки месни, окружни и вилајетски одбор био је дужан да о свим учињеним корацима претходно обавести надређени одбор. Предвиђено је да сваки одбор има тајну полицију ради контроле чланства, а казне за огрешење о Организацију, био извршилац члан или не, кретале су се од глобе до смртне

коначно је оградила превласт Министарства. Аксентије Бацетовић-Бацета, главни организатор чествовања и преноса оружја, радио је директно по налозима министра иностраних дела. *Додатак 1*, бр. 67, 92, 118, 132, 187, 240, 247.

23 Одлуку Врховног одбора из јуна 1905, који је и формално потчинио Организацију држави, формulisали су председник Врховног одбора – министар иностраних дела Јован Жујовић, шеф конзуларног одељења Јован Јовановић Пижон, скопски конзул Михаило Ристић, софијски посланик Светислав Симић, шеф Горског штаба Илија Јовановић Пчињски. Само летимичан поглед на одлуке Одбора јасно показује ко вуче концe заграничног четничког рада. В. Илић, *нав. дело*, 64–67. *Додатак 1*, бр. 264.

24 *Документи о самојној полицији Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 2, *Додатак 3*, приредили Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, Београд, 2008, бр. 219. (=Додатак 3)

казне. Сваки револуционарни срез и месни одбор, ради сигурности чланова Организације имао би по једну рејонску чету. Трошкове организације би покривали добровољни прилози, чланарина и врло растегљива одредба „*Приходи са других стѣрана*.» Последњи члан статута предвиђа доношење правилника за чете, који по свој прилици никада није донет.²⁵

У новом статуту Српске организације из јула 1905, која од тада носи званично име *Тајно удружење „Српска одбрана“*, приметан је утицај ставова Министарства иностраних дела. У новом статуту се као основни циљ понавља борба против непријатеља српства, истим средствима које и „непријатељ“²⁶ користи, али и еволутивна борба кроз подршку реформи на културном и економском подизању и окупљању Срба у Старој Србији и Македонији (члан 2. и 3.). Парадоксална подршка реформама, гарантована од стране једне превратничке организације, такође одаје рукопис Министарства. Теренском организацијом (организација у Србији се не спомиње, извесно са намером да се покрет званично представи као самостални покрет Срба из Турске) по статуту руководе два одбора, један у Старој Србији, један у Македонији, и Горски штаб.²⁷

Структура и дужности нижих инстанци – одбора и пододбора, исти су као и у статуту из 1903. Новина је то што је уведен Штаб, који представља извршни орган одбора, вилајетских и оних на нивоу казе, који у договору са њим решавају сва организациона питања. Штаб је поред извршних дужности имао и обавезу ревизије чета. Обилазио је месне тајне и активне чете и старао се о њиховој будности, дисциплини. Удружење се издржавало од месечних улога чланова и добровољних прилога (што је потпуно неискрен члан, будући да је организација финансирана државним кредитом од августа 1904). Чланови статута од броја 14. до броја 34. представљају правилник српских чета.²⁸ Састављеност статута и правилника,²⁹ као и чињеница да је Штаб који је постојао већ годину и по дана, накнадно унесен у статут, говори о револуционарном неискуству и неразрађености Организације. Много тога радило се у ходу и на основу искуства.³⁰

25 *Догађајак 1*, бр. 13.

26 У овом статуту се име непријатеља изричито не наводи, по чему се осећа утицај дипломатског пера.

27 Места њиховог становања наводе се као тајна, мада је било опште познато да су у питању Скопље и Битољ. Што се тиче горских штабова, од пролећа 1905. постојала су два штаба, за Источно и Западно Повардарје. У статуту се наводи само један штаб. Додатак 1, бр. 156, 166, 194, 205.

28 *Догађајак 1*, бр. 134.

29 Војводи Павлу Младеновићу послата су средином јуна 1905. правила – статут, заједно са наређењима и признањем војводства. Д. Зографски, *Австријски документи за историја на македонски народ 1905–1906, ѿом 1.*, Скопје, 1977, бр. 46.

30 Паралелно са теренским статутом Министарство је начелствима предало ноту о Организацији у Краљевини. У Србији су постојали Врховна управа и Централни одбор у Београду, Извршни одбор у Врању, а на самој граници Пословни одбор. Године 1905. увидело се да је непотребно постојање два

Идеја Организованог народа

Бугарска револуционарна организација је од 1893, поред оружаних револуционарних активности у Турској, спроводила и изградњу судских, политичких и економских паралелних структура.³¹ Конструирајући се на темељу организаторских искустава својих бугарских супарника, српска организација у Турској, грађена, поступно од јесени 1903. до јула 1908, на крају периода који обрађујемо, представљала је структуру која је паралелно егзистирала са административном структуром Турског царства.

Важно је напоменути да организација на терену није грађена системски. Грађена је одоздо навише, од села ка вилајету, и стварали су је људи различитог образовања и искуства, немајући при том никакав приручник, правилник³² ни статут. Повезивањем и унифицирањем плодова локалне самоодбра-не настала је Српска организација. Тако су лета 1903. поручници Војислав Танкосић и Ђока Влајковић образовали тајне одборе у Поречу и Кичеву, а Саватије Милошевић, јесени исте године у битољском крају. Прота Стеван Димитријевић изградио је 1903–1904. рудиментарну организацију у Скопској Црној Гори, прота Ташко, Лазар Божовић и Василије Трбић у прешевском и кумановском крају.³³ Тек априла, односно јула 1904. настали су вилајетски одбори у Битољу и Скопљу.³⁴ Организација је дакле, од лета 1903. до јула 1904. формирала одборе на нивоу села, казе, санџака и вилајета, укључивши тако у своју мрежу безмало све Србе у Турској јужно од Шар-планине.³⁵ Када се

одбора у близини границе и поново је њиховим спајањем успостављен један Извршни одбор у Врању. *Догађајак 1*, бр. 264, 467, 470. Позваност одбора у казама на револуционарне послове уносило је збрку у рад Организације, а питање снабдевања чета од стране разних одбора, то јест питање њихових надлежности, доводило је до тога да чете по месец дана иду босе и голе. Војвода Јован Бабунски је збрку око одборских надлежности и њену последицу по опремљеност чета изразио изреком: „*Деше од њовише оцева без кају иде*“, *Догађајак 3*, бр. 54.

31 Б. Вучетић, *Бојдан Рагенковић*, 49.

32 Солунски конзул Владимир Љотић је марта 1906. предлагао Министарству да се правилник ВМРО преведе и да се његове одредбе спроведу на терену. Дословно копирање организације ВМРО било је неопходно на почетку због неразвијености Српске организације. *Документи о силовној ио-лицији Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2-1 (1906), приредили Ж. Анић, и Љ. Алексић-Пејковић, Београд, 2006. бр. 246.

33 М. Степановић, *Срби и Бујари у прошлости и садашњости*, Београд, 1913, 86, 90; *Пламен четиништва*, 91–92, 103–105, 136–139; Ј. М. Поповић, *Неимари Југославије*, Београд, 1934, 403; *Мемоари*, 35–38. Б. Вучетић, *Бојдан Рагенковић*, 62; *Пламен четиништва*, 98, 152.

34 *Револуционарна акција*, 271–272; А. Јовановић, *Војвода Саватије*, *Летопис Матице српске*, књ. 326 (октобар–новембар–децембар 1930), 136–137, Б. Вучетић, *Бојдан Рагенковић*, 61–62; *Пламен четиништва*, 98, 152.

35 Јула 1905. поред два вилајетска постојали су одбори у Куманову, Велесу, Прилепу, Кичеву, Поречу, Дримколу, Крушеву, Дебру и Охриду. *Догађајак 1*, бр. 264. Последња три одбора су више били одраз амбиције Организације него што су заправо функционисала. Српске чете никада нису отишле јужно од Битоља, нити западно од Дримкола, у коме су само обилазиле српска села. У крушевском, охрид-

има у виду начин настанка Организације, јасно је да њено организовање није било свуда спроведено на исти начин, и да није свуда правилно функционисало.³⁶ Организатори нису увек били способни да се наметну као ауторитет становништву, а ако би у томе и успели, често нису могли да изведу правилно организовање, јер ни њима самима није било јасно како организација треба да функционише.³⁷

Шефови штабова и рејонске војводе успеће до краја 1906. да спроведу кавку-такву унификацију теренске организације, али тек након што су „подерали гвоздене опанке.“³⁸ Релативна пасивност српских чета од јула 1905. до краја 1906. делимично се може објаснити заузетошћу шефова и војвода реорганизацијом.

Будући да су организациони рад и четничка акција имале два рејона деловања – Источно и Западно Повардарје, и револуционарна власт била је подељена по таквој основи. До средине 1907. Врховна организациона власт Западног Повардарја био је Битољски вилајетски одбор³⁹ и Горски штаб, док су у Источном револуционарну власт делили Скопски и Извршни одбор и Горски штаб.⁴⁰ Рејоне два штаба делио је Вардар. Рејон једног горског штаба био је подељен на четне рејоне, то јест на области додељене револуционарном старању једног четничког војводе. Везу између два штапска рејона деловања одржавао је од 1905. Врховни одбор, то јест Министарство иностраних дела.

ском и дебарском крају (ако се изузме Дримкол у охридском крају, који је имао свој одбор, и Мала Река у дебарском крају, где акције није било) српске заједнице су биле занемарљиве и нису прелазиле број од неколико десетина људи.

36 Априла 1906. шеф Горског штаба на Козјаку, Михаило Ристић Цервинац, изричито каже: „*Увидео сам да је наша организација и куса и на рђавој основи, с тога сам и по својој увиђавности и по изредлоу и. Љубинка намерен да извршим реорганизацију на бољој основи и појединости.*“ *Документи о савојној политичкој Краљевине Србије 1903–1914, књ. 2, Додајак 3*, приредили Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, Београд, 2007, бр. 70. (=Додајак 2)

37 *Документи о савојној политичкој Краљевине Србије 1903–1914, књ. 2-2 (1906)*, приредили Ж. Анић, и Љ. Алексић-Пејковић, Београд, 2006, бр. 241. Тако је организација коју су у Поречу уводиле неписмене војводе Мишко Крстић, Риста Девички и Зафир Премчевић 1904. била организација само по имену. *Додајак 2*, бр. 127.

38 Министарство иностраних дела је маја 1906. наредило општу реорганизацију на терену, иако су шефови исту спроводили још од јануара. Реорганизација је потрајала до краја године, будући да је мушко становништво тек на јесен у већем броју долазило из печалбе. *Додајак 2*, бр. 112, 114, 126, 127, 132, 185.

39 Заправо, Битољски одбор није функционисао од почетка 1907. Власт је од тада у рукама Скопског одбора и Штаба. *Додајак 3*, бр. 1. и 205.

40 Разграничење револуционарних рејона и делатности организационих институција све до средине 1907, када Врховни одбор, односно Министарство, не преузме кормило, није било јасно одређено. Тако су до априла 1907. 53 села Прешевске казе имала над собом пет тајних власти (поред турске државе и својих бегова). Рејонски војвода, месна чета, шеф штаба, Извршни одбор и Бујановачки одбор управљавали су револуционарним пословима често противречно и на уштрб угледа Организације. *Додајак 3*, бр. 110.

Вилајетски одбор је заједно са Штабом усклађивао акције чета на терену и старао се о функционисању организације.⁴¹ Одбори на нивоу казе требало је да износе предлоге и сугестије вилајетском о корацима који би требали да се предузму у оквиру њиховог рејона, да међусобно повезују своје месне одборе и курирску службу, као и да се старају о снабдевању својих рејонских чета.⁴² Будући да је седиште ових одбора било у градовима у којима је српска организација била више него слаба, њихова делатност била је симболична, а и као таква често штетна и збуњујућа.⁴³ Вакуум власти зато је попунила власт рејонских војвода и штабова. Шеф је радио у сагласности са Вилајетским одбором, па је тако структура организације на терену заправо представљала корелацију месних одбора, четничких рејонских војвода, шефова и вилајетског одбора.

Сеоска организација

Почетна и кључна ћелија Српске револуционарне организације, због слабости Срба у варошима, било је организовано село, на чијем челу је стајао месни одбор. Месни одбори су представљали притајену локалну власт, којој су морали да се покоре сви подручни становници.⁴⁴ Сеоски одбор су чинили председник, секретар, благајник и војвода. Села која су била подељена на мале имала су и махалске часнике, то јест, подвојводе или десетаре.⁴⁵ Сеоски одбори су имали и своје курире, који су били у вези са куририма других села, тако да је одоздо навише, изграђена солидна курирска служба.⁴⁶ Дужност месног одбора била је да све становнике места уведе у Организацију и обучи их за службу рејонским четатама, врши локалну и судску власт над суседима-члановима.

Свако организовано село имало је своју благајну, такозване металичке касе (по ситном новцу металику), у које је улазио новац од глоба⁴⁷, пресуђиван од стране месног суда, и мали месечни прилози. Њоме је руководио месни одбор, односно благајник, а утрошак је контролисао рејонски војвода. Сеоске благајне представљале су црни фонд, из кога су у случају хапшења сељана,

41 *Додајак 1*, бр. 435.

42 Исто, бр. 406.

43 *Документи о сивољној полицији Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 2-1 (1906), приредили Ж. Анић, и Љ. Алексић-Пејковић, Београд, 2006, бр. 307, 339; *Додајак 3*, бр. 54.

44 *Мемоари*, 83.

45 *Додајак 1*, бр. 139; *Додајак 2*, бр. 110, 127. Често је револуционарни председник истовремено био и кмет, то јест представник села пред властима. П. Блажарић, *Мемоари*, Лепосавић, 2006, 77.

46 *Додајак 2*, бр. 84, 127.

47 Глобом од 13 турских лира казнио је војвода Крста Ковачевић сеоског четника јер је изгубио пушку. *Додајак 3*, бр. 162. Податак је наведен да би се стекао увид у солвентност металичких каса. Тринаест лира била је значајна сума у оно време. П. Блажарић, *нав. дело*, 77.

плаћана њихова издржавања у затворима, подмићивани турски чиновници и плаћани адвокати.⁴⁸ Ауторитет власти месних одбора одржан је преко сеоских и рејонских чета. Другим речима, сеоске чете су представљале извршну власт месних одбора.

Марџинка и моџика

Пракса и функционисање герилског ратовања неумитно доказује да је кретање герилских илегалних чета на некој територији немогуће без подршке и сарадње локалног становништва. Мали број српских четника на простору Старе Србије, који није прелазео цифру од 150–170 четника са обе стране Вардара, документује снагу организованих српских села и њихових чета, као и њихово живо учешће у акцијама рејонских чета.⁴⁹

Сеоске чете су постојале у угроженим српским крајевима и пре формирања српске организације, пре свега у Дримколу и Поречу. Формирањем Организације оне су стављене под команду одбора, а сва села која су убудуће приступала Организацији била су дужна по том примеру да се наоружају и формирају сопствене чете. Неколико отреситих сељака чинило је четно језгро и они су били задужени за чување ноћних стража. Остали сељаци, њихови суседи, такође су били наоружани, али су притицали у помоћ чети само када је била у великој опасности.⁵⁰ У време када није било сукоба, наоружани сељаци су се бавили својим свакодневним пословима, не запостављајући под претњом строге казне редовне стражарске дужности. Као и рејонске чете, и сеоске су имале своју хијерархију. Војвода, десетар и благајник били су нека врста четног официјерског кора и штаба, њих је именовао месни одбор са благословом штаба.⁵¹ Поред њих, обавезно су именовани и курири. Њих је постављао рејонски војвода, коме су непосредно били одговорни.⁵² По речима

48 АС, МИД, КС, Ф 48, Ж. Балугџић, Скопље-Љ. Михаиловићу, Битољ, 1. 3. / 13. 3. 1908, пов. Бр. 18; *Додаџак 1*, бр. 448; *Додаџак 2*, бр. 16, 110, 127; *Додаџак 3*, бр. 85.

49 По бугарским изворима, на терену је 1906. и 1907. деловало око 170 четника распоређених у 12 до 16 чета. С. Елдџров, *Србскаџа ѿборџена ѿројџаџанда в Македониџа 1901–1912*, Софиџа, 1993, 95; Октобра 1906. са леве стране Вардара било је укупно 67 четника са шефом и војводама. *Додаџак 2*, бр. 205. Марта 1908. у Источном Повардарју са војводама и шефом било је 37 четника распоређених у три чете, док је западно од Вардара, такође са шефом и војводама било 68 четника распоређених у седам чета. У целом рејону деловања било је дакле укупно 105 четника. *Документи о сџољној џолиџици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 3-1/1, 1908*, приредили М. Војводић и Љ. Алексић-Пејковић, Београд, 2010, бр. 200. Велика концентрација четника као на Челопеку 1905, где их је било 130, изолован је случај, то јест, све теренске чете ишле су свака у свој рејон и не одају редовно стање на терену. В. Илић, *нав. дело*, 53–55.

50 *Додаџак 1*, бр. 139; *Револуџионарна акџиџа*, 292.

51 *Додаџак 1*, бр. 134.

52 *Додаџак 1*, бр. 125; *Пламен џеџиништва*, 149; *Срџска револуџионарна оџанизациџа*, 115–116; П.

Илије Јовановића Пчињског, сељаци организованих села били су „*дању раја а ноћу зверови*.“⁵³

Основна функција сеоске чете била је одбрана атара од арнаутских качака⁵⁴ и бугарских комита, пружање помоћи угроженој рејонској чети; учешће у походу на бугарашка села или бугарске чете била је њена ванредна дужност, додуше релативно често изискивана. Сеоска милиција или илава, како је понекад војводе називају, није била фактор за занемаривање.⁵⁵ У Прилепском Пољу, Поречу, Азоту и кумановском крају сеоске чете су биле добро повезане и способне да пруже отпор и надмоћнијем непријатељу.⁵⁶ Тако су напад великог броја бугарских комита на села Госторижане, Крапу, Довезенце, Јачинце, Старо Нагоричино и Бељаковце 1906. године одбиле самостално сеоске чете.⁵⁷ Снага сеоске милиције показала се и приликом арнаутског напада на село Габровник у Азоту, на Ђурђевдан 1907. Габровчани и сеоске чете суседних села, Мокрања и Ораовдола, потпуно су разбили напад Арнаута не дозволивши им да учине било какво насиље.⁵⁸ Приликом напада на егзархијска села, малобројне српске рејонске чете водиле су сеоску милицију, што су редовно чинили и Бугари. Војвода Василије Трбић увео је тако 1906/1907. у српску организацију неколико егзархијских села у Велешкој кази водећи уз своју двадесточлану чету и сеоске чете српских села.⁵⁹ Захваљујући томе, села су без борбе одбацила „бугарски јарам“ и престојила се у српску организацију. Још децембра 1905. малобројне српске чете су у велешком крају водиле у борбе до 300 припадни-

---

Ж. Илић, *Војвода Пејко Илић*, Јужни преглед, 336–337; *Трновијим сџазама*, 42–44; *Мемоари*, 83.

53 *Догађајак 1*, бр. 139.

54 Пореч је пре отпочињања српске четничке акције и стварања Организације био често на мети удара арнаутских банди из дебарског краја и гостиварског краја. Две српске чете зато су увек биле у Поречу иако су свих 40 поречких села, сем једног, била српска. Задатак ових чета је била је заштита села од напада качака. Дешавало се, међутим, да је сеоска организација после неког времена била способна да сама одбија мање качачке групе, као што су то учинила села Битово и Битулија. *Догађајак 2*, бр. 32, 127, 147; П. Блажарић, *нав. дело*, 72. У Скопској Црној Гори Србе су нападали њихови суседи Арнаути. Месне чете су успеле до 1907. да смање њихову осиноност и да организују добру одбрану својих села. *Документна о сџољној милицији Краљевине Србије књ 2, 3/2*, приредили В. Крестић, Љ. Алексић – Пејковић, Београд, 2004, бр. 678.

55 Још децембра 1905. аустроугарски скопски конзул Готлиб Пара писао је Голоуховском да је по свој прилици коришћење сеоске милиције нова општа тактика и Срба и Бугара. *Австријски документи за историјата на Македонски народ 1905-1906, том 1*, приредио Д. Зографски, Скопје 1977, бр. 68.

56 По добрим четама била су позната села Брод и Крапа у Поречу, Патејац (из милоште називан српским Порт Артуром), Госторижане и Риљево. *Догађајак 2*, бр. 114, и 127.

57 *Догађајак 2*, бр. 127, 147, 217, 225, 238; *Мемоари*, 82–83. В. Стојанчевић, *Село Краја у Поречу и његов свештеник њой Тасе Коневевић на њочейку 20. века*, Братство, 13 (2009), 125–130. Крапа је одбила напад неколико бугарских активних чета од 180 четника.

58 *Догађајак 3*, бр. 152, 155; *Мемоари*, 103–104.

59 *Мемоари*, 92–103.

ка милиције.⁶⁰ Војвода Миливоје Чолак Антић је напад на велико егзархијско село Страцин, на граници Кумановске, Паланачке и Кратовске казе, извршио уз помоћ 200 српских сељака кумановске и паланачке околине⁶¹. У не малом броју случајева, сеоске чете су пробиле обруч око српских рејонских чета и тако спасиле Организацију од пропасти.⁶²

Говеда у жици

Нису само сеоске чете имале задатак да потпомажу српску четничку акцију. Сви сељаци из организованих села, по примеру ВМРО, представљали су службенике српске организације. Жене су преносиле оружје сакривено у намирницама или су носиле бомбе под одећом. Вршиле су, као и њихова деца, курирску службу, и када је то било потребно, криле су у женским одајама четнике.⁶³ Сигналимa познатим четницима обавештавали су српске чете о кретању турске војске, арнаутских или бугарских чета. Тако су на пример, вика сељака и метеж праћен повиком „Говеда у жици“ имали задатак да обавесте чету да је турска војска у близини. Сељаци су четама доносили храну, обавештавали их о конацима и кретању непријатеља и крили од власти.⁶⁴ У селима Прилепског Поља сељаци су по наређењу чета изградили и напунили магацине са житом, од којег би се чете храниле у току зиме, и испомагали сиромашна поречка села.⁶⁵ Десет села кумановског краја изградила су скривнице за људе и оружје, и оне су савршено служиле сврси све до престанка српске акције.⁶⁶

Однос становништво – Организација био је двосмеран. Канали Организације и њене финансије били су у служби потреба становништва. Тако је, на пример, један сељак из Чучера у Скопској Црној Гори хоспитализован четничким каналом у врањску болницу након уједа бесног пса, а сеоска црква села Стајевца добила је од Извршног одбора неопходне црквене књиге.⁶⁷

60 *Додаџак 1*, бр. 410.

61 *Документи о сељоној полицији Краљевине Србије, књ. 2, 4/2*, приредили Љ. Алексић – Пејковић и Ж. Анић Београд, 2008, бр. 407

62 *Додаџак 2*, бр. 147, *Мемоари*, 92–103

63 *Револуционарна акција*, 283–285; *Пламен четнички*, 150–154, 176–178; *Српска револуционарна организација*, 117–118.

64 *Пламен четнички*, 175–177; *Револуционарна акција*, 282–285; С. Симић, *Српска Револуционарна организација. Комитско четовање у Сјарај Србији и Македонији 1903–1912*, приредио Јово Бајић, Београд, 1998, 114–120.

65 *Додаџак 3*, бр. 307.

66 АС, МИД, Извршни одбор Врање, Ф. 10, Извршни одбор – Шефу штаба Војину Поповићу, 23. 11. / 3. 12. 1907, бр. 1683.

67 АС, МИД, Извршни одбор Врање, Ф. 4, Скопски одбор – Извршном одбору, 26. 3. / 6. 4. 1907, 29.

До новца је Организација долазила стварањем кредитних завода на терену, маскираних под именом црквено-школских фондова. Тиме се постизала дво-струка корист, новац се сливао у благајну Организације, а сељаци су били задовољни ниским каматама и тако везивани за покрет.⁶⁸ Бојкот трговаца бугараша у крајевима где су српска села окруживала економски и привредни центар (у рукама Егзархије и ВМРО биле су трговачке чаршије Велеса, Прилепа, Скопља, као и свих градова на простору српског четовања) српска организација је подузимала када би потпуно организовала села. Меркантилистички методи Организације имали су задатак да покажу бугарашима да утицај српске организације не престаје на границама градских синора.

Казном батинања и глобом од једне турске лире Организација је дисциплиновала своје сељаке и затварала тезге и магазе трговаца бугараша.⁶⁹ Још једна економска мера везивала је становништво за Организацију – печалбари су од надлежних револуционарних власти, али и од просветних и црквених српских установа, добијали потврду о припадности Организацији, која им је омогућавала одлазак на рад безбедним четничким каналима и осигуравала им посао у Србији.⁷⁰ На основу поверених ингеренција одбори су спроводили управну, судску и извршну власт међу Србима у Турској. Присутни у сваком селу, локални вођи Организације су много више од турских власти били способни да утичу на свакодневни живот Срба у Турској. За мештане организованих села рејонски војвода је представљао знатно утицајнију институцију од турског хуђумата.

Суд српске организације

Одбори су преузели функције судова и све размирице између сељака морале су бити разрешене и пресуђене пред њима.⁷¹ Кадији се смело ићи само у случају парничења између муслимана и хришћана, то јест по позиву турских власти, у супротном је следила физичка или новчана казна.⁷²

---

3. / 9. 4. 1907, бр. 366. и 623; АС, МИД, Извршни одбор Врање, Ф 10, Одбор села Стајевца – Извршном одбору, 18/31. 10. 1907, 21. 10. / 3. 11. 1907, бр. 1564.

68 *Револуционарна акција*, 286.

69 *Пламен чейнишиџва*, 182–183; *Револуционарна акција*, 281–282; *Додаџаџак 1*, бр. 183.

70 АС, МИД, Извршни одбор Врање, Ф. 4, 8. 5. / 21. 5. 1907, бр. 903; 4. 5. / 17. 5. 1907, бр. 553; 12. 3. / 25. 3. 1907, бр. 550; 12. 3. / 25. 3. 1907, бр. 551, 552, 553.

71 Апсолутно све размирице и парнице, од бракоразводних до поделе печалбарске зараде, биле су у надлежности месног суда (иако ово право спада у црквено судство, често су га разрешивали сеоски одбори у којима је заседао свештеник.) *Додаџаџак 2*, бр. 32,

72 Мемоари, 83, П. Блажарић, *нав. дело*, 77, *Додаџаџак 2*, бр. 32. Тако су два парничара пред турским прешевским судом, Мана Антић и Тома Спасић кажњени батинама. Мана је добио мање батина од Томе из обзира према томе што је био епилептичар. *Додаџаџак 3*, бр. 121. Турска власт је 1907. издала наредбу да се турски судови морају обилазити, међутим, без резултата. АС, МИДС, ППО-ред 711, Ф.

Судови су били тростепени – сеоски суд је био првостепени, четни апелациони (то јест, суд рејонског војводе), док је Горски штаб представљао касацију.⁷³ Изузетак од тог правила била је Прешевска каза, у којој је револуционарну власт од 1907. вршио Извршни одбор у Врању преко месне чете.⁷⁴ Одбори су начелно судили по обичајном и канонском праву, а заправо, по „правди и здравој памети.“⁷⁵ На овом пољу је Организација показала неозбиљност. Нити је постојао организациони законик, нити се користио туђи. Тако је пет неписмених четника месне чете у Прешевској кази, поред исто тако неписмених чланова месних одбора, пресуђивало дугогодишње и замршене парнице управо по „здравој памети.“ Сачувано нам је неколико пресуда револуционарних судова, углавном за Прешевску казу, а и из њих можемо видети са каквим се све проблемима сусретао револуционарни суд.

Будући да је српско становништво у Турској било склоно одавању парничарским страстима и инаћењу, пред судове су долазиле најразличитије тужбе. У Поречу су сељаци захтевали од одбора, а овај од шефа штаба, да се извесна „вештица“ из села осуди.⁷⁶ Месни судови су се бавили одређивањем међа поседа, поделом имања, наследним правом, делинквенцијом, али и случајевима који су улазили под јурисдикцију црквеног суда.⁷⁷ Организациони суд се тако бавио бракоразводним парницама, доносио пресуде за моралне деликте (прељубу)⁷⁸ и изрицао забране које су биле искључиво право митрополита, каква је нпр. забрана свештеницима да венчавају малолетнике⁷⁹ Међусеоске парнице биле су највећа главобоља Организације. Дугогодишње парнице око сеоских атара, својине села над воденицама, шумама и пашњацима, па чак и редослед коришћења заједничких воденица, уносиле су злу крв и слабиле повезаност организованих села.⁸⁰ Пресуде по овом питању решаване су оби-

6, Конзулат Скопље, Живојин Балугџић – Министру председнику – Миловану Миловановићу, 26. 7. / 8. 8. 1908, бр. 4189.

73 *Мемоари*, 83-84: П. Блажарић, *нав. дело*, 77, *Додаџак* 2, бр. 127,

74 *Додаџак* 3, бр. 110.

75 *Додаџак* 2, бр. 127.

76 *Додаџак* 2, бр. 127.

77 АС, МИДС, Извршни одбор Врање, Ф 10, 7/20. 3. 1906, без адресе и броја; *Додаџак* 3, бр. 111, 121, 165.

78 Извесна Трандафила Митровић из Бујановца напустила је мужа због тога што ју је тукао. Рођака код које је одбегла продала је Трандафилу једном удовцу. Четнички суд је пресудио да се Трандафила врати мужу, коме је даље злостављање забрањено, а њој под претњом смртне казне поновно бекство. АС, МИДС, Извршни одбор Врање, Ф 10, Седница извршног одбора од 16/29. 6. 1907, бр. 1147.

79 *Додаџак* 3, бр. 176. У Прешевској, Кумановској и Паланачкој кази био је устаљен обичај женидбе малолетника старијим девојкама, то јест традиција нечисте крви, позната из дела Боре Станковића. Организација се трудила да искорени обичај, пошто су љубоморни синови извесно били склони да дојаве властима револуционарну делатност својих очева и ривала.

80 АС, МИДС, Извршни одбор Врање, Ф. 4, седница извршног одбора од 29. 3. /11. 4. 1907; Исто, Ф.

чајним системом пороте. Угледни људи, и представници сеоских одбора, свих парничних страна и околних села, били су дужни да разреше такве случајеве.⁸¹ Након донесене одлуке полагања је заклетва на њено поштовање. Честе глобе⁸² и телесне казне које је досуђивао организациони суд, као и за Турску незамислива *ad hoc* суђења, ублажиле су парничарске страсти српских села и учврстиле Организацију. У прилог ефикасности организационих судова иде податак да су револуционарне турске власти након Хуријета неко време званично дозвољавале њихов самостални рад у српским селима у околини Бујановца.⁸³

Функција војвода и шефова у Организацији

Функција вође наоружане чете није била и једина функција рејонског војводе, кога је постављао, у ствари, чешће потврђивао Централни одбор у Београду.⁸⁴ Будући да је српско четовање у основи за свој циљ имало одбрану српских крајева од бугарских и арнаутских чета, и да је четничка борба имала за циљ да створи организовану одбрану, војвода је уз то што је био вођа чете морао да буде и горски „обор кнез“ свог рејона. Његовом старању били су поверени многи сегменти друштвеног живота области у којој је деловао. У оквиру своје чете војвода је на терену представљао власт са ауторитетом који под претњом смртне казне није смео бити доведен у питање. Одлучивао је о кретању чете, носио четну благајну, старао се о одећи, храни, хигијени и здрављу својих четника.⁸⁵ У његовој личности био је оличен четни суд, који је служио и као апелација на одлуке месних одбора. Црквено-просветне активности биле су такође део његовог посла. Из Србије је доносио, или прикупљао новац за изградњу или оправку школа и цркава.⁸⁶ Даривао је писменим сељацима књиге,⁸⁷ док је неписменима понекад и читао⁸⁸ – неки од војвода су били учитељи пре одметања у чете, па то стога не треба да чуди. И санитарска служба је улазила

5, бр. 1639, 9/22. 11. 1906; Исто, Ф. 10, Село Лукарица-Извршном одбору, 27. 10 / 10. 11. 1907, бр. 1147.

81 АС, МИДС, Извршни одбор Врање, Ф. 10, Село Лукарица-Извршном одбору, 27. 10. / 10. 11. 1907. бр. 1147.

82 *Догађајак 2*, бр. 16.

83 АС, МИДС, ППО-ред 711, Ф. 10, Конзулат Скопље, Живојин Балугџић – Министру председнику –Миловану Миловановићу, 9. 8. / 22. 8. 1908, бр. 4443.

84 *Српска четничка акција*, 51.

85 *Догађајак 1*, бр. 139.

86 *Српска револуционарна организација*, 116; *Догађајак 1*, бр. 160, 187.

87 *Догађајак 1*, бр. 183, 160, 177, 186. У питању су најчешће биле збирке народних епских песама.

88 *Крв четника*, 14–15.

у оквир њихових дужности. Сељацима су давани лекови намењени четницима када је то било нужно.⁸⁹

Војводе су требале да буду чувари и економског стања становништва рејона у коме су четовали. Већ је речено да су контролисали утрошак месних благајни, али се ту њихова брига о финансијама становништва није завршавала. Они су штитили становништво од глобљења Арнаута и Турака. Тако је војвода Риста из Девича забранио 1904. да ико плаћа глобе које је силовити Арнаут у Поречу прописивао.⁹⁰

Војводе су се старале и о моралу, како својих четника тако и становништва. Војвода Петко Илић прописао је правило да се свака жена која буде силована казни са 25 батина, заједно са свим својим мушким укућанима. Та сурова, и мора се рећи, неправедна казна, требала је да мотивише становнике да се посвете даноноћном чувању своје женске чељади од напада бугараша и Арнаута.⁹¹

Шефови штабова носили су још већу одговорност од војвода, пошто су они представљали надзорну револуционарну власт, којој су подлегале војводе, четници али и целокупна организација на терену. Шефови су потврђивали месне и рејонске војводе, извиђали жалбе на њихову самовољу, коначно пресуђивали спорове, вршили ревизију сеоског и четног оружја, али су водили рачуна и о свим аспектима друштвеног живота у свом рејону. Шеф штаба Павле Блажарић Бистрички, на пример, додао је на списак својих дужности и бригу о хигијени подручних сељака. Аљкаве жене катранцијског села Тажева у Поречу, које су запоставиле своје домаћичке дужности, дозволивши да тело њихових мужева и деце буду замазане катраном а одећа пуна вашака и бува, искусиле су казну од десет батина по његовој наредби.⁹² Шеф Панта Радосављевић Дунавски издао је почетком 1906. наредбу свим селима да децу од 7 до 12 година шаљу у школу. Учитељи су правили списак несавесних родитеља, а месна или рејонска чета дословно је штапом сељацима утувљивала свест о потреби образовања.⁹³

89 *Додајџак 1*, бр. 139, 183. Горски штаб је чак требовао Пелагићевог *Народної учийщеља* за потребе упознавања становништва са искуствима народне медицине.

90 *Додајџак 1*, бр. 136.

91 П. Ж. Илић, *Војвода Петко Илић*, Јужни преглед, 335.

92 П. Блажарић, *нав. дело*, 78.

93 *Додајџак 2*, бр. 127.

ЗАКЉУЧАК

Српска четничка организација је настала 1903. као оружани одговор Срба из Старе Србије и патриотских кругова у Србији на нападе бугарске организације ВМРО и арнаутских качака. Изграђена је повезивањем у самоодбрани организованих српских села и револуционарних градских одбора у Старој Србији и Краљевини. Српска револуционарна организација је изграђена по узору на бугарску организацију ВМРО и представљала је паралелну државну структуру Срба у Османском Царству. Организацију су у Србији чинили Централни (од 1905. и Врховни одбор) и Извршни одбор у Београду и Врању. У Старој Србији Организацију су одоздо на горе чинили месни одбори, одбори у казама и вилајетски одбори у турским административним центрима, Скопљу и Битољу.

Горски штаб, надлежан за српске чете, и рејони српских четничких војвода имали су своје борбене дужности, али су представљали и важне институције за функционисање Организације. Од 1903. до средине 1904, власти Краљевине Србије су толерисале рад приватне револуционарне иницијативе. Од средине 1904. до јула 1905. држава је помагала организацију новцем, опремом и административним апаратом. Од јула 1905. до јула 1907. српске власти преузимају све конце револуционарног рада, задржавајући револуционарне одборе само као посреднике који испуњавају њена наређења. Од јула 1907. до јула 1908, када младотурска револуција прекида револуционарну делатност, Организација у Србији и потпуно постаје само део административног апарата.

Организациона структура и статути револуционарног рада мењали су се током периода који обрађујемо, али је основна ћелија Организације – месни одбор, или одбор на нивоу села, остала мање-више непромењена. Месни револуционарни одбори су представљали првостепене локалне судове, кредитне заводе, тајну управу и уопште, остваривали су потпуну власт над својим местом. Свако село, то јест месна револуционарна власт, имало је сеоску чету, која је штитила село од непријатеља и служила као неопходна подршка потпуно одметнутим српским четима. Српска села су била повезана мрежом курира и тајним четничким каналима и бар на тај начин чинила компактну целину. Целокупно становништво, без обзира на пол и године, било је укључено у Организацију и пружало јој услуге. Српске четничке војводе и шефови штабова представљали су за Србе у Старој Србији тајну законодавну, судску и извршну власт и многоструко утицали и на приватне аспекте живота становништва.

Српска Организација је успела да, у периоду који овај рад обрађује, заштити од арнаутских и бугарских напада готово све Србе јужно од Шар-планине и да их, у константној борби за националне циљеве њихове матице Краљевине Србије, уједини.

SERBIAN CHETNIK ORGANISATION IN THE 1903–1908 OLD SERBIAN TERRITORIES – FIELD ORGANISATION

Summary:

The Serbian Chetnik organisation was formed in 1903 as an armed response of the Serbs living in the Old Territories and the patriotic circles of Serbia Proper to the raids by the Bulgarian IMRO and the Albanian kaçak. The organisation was created through connecting the Serbian villages in their self-defence and the town revolutionary councils in both the Old Territories and the Kingdom of Serbia. The Serbian revolutionary organisation was modelled by the Bulgarian IMRO and was a parallel state organisation of the Serbs within the Ottoman Empire. In Serbia, the Organisation consisted of the Central Council (from 1905 the Supreme Council) and the Executive Council of Belgrade and Vranje. In the Old Territories, the Organisation consisted, from bottom to top, of local councils, caza or district councils and vilayet or provincial councils in the Turkish administrative centres of Skopje and Bitola. Besides their combat duties, the Mountain Headquarters, in charge of the Serbian companies, and the district Serbian Chetnik commanders, were institutions important for the Organisation operations.

From 1903 to mid-1904, the Kingdom of Serbia authorities tolerated those private revolutionary initiatives. From mid-1904 to July 1905, the state supported the Organisation with funds, equipment and an administrative apparatus. From July 1905 to July 1907, the Serbian authorities took over all the revolutionary operations, keeping the revolutionary councils only as intermediaries following its orders. From July 1907 to July 1908, when the Young Turk Revolution ends its revolutionary activities, the Organisation in Serbia completely boils down to just a part of the administrative apparatus. In the period we are dealing with, the organisational structure and the revolutionary activity statutes were changing, but the basic Organisation cell – the local council or a village council remained more or less unchanged. The local revolutionary councils were also the local first instance courts of law, credit institutions and secret service, generally exercising authority in their local places. Each village or its local revolutionary authority had its village company, protecting it from the enemy and providing support to the outlawed Serbian companies. The Serbian villages were also connected by a network of couriers and secret Chetnik channels, in this way, at least, making a coherent organisation. The entire population, regardless of gender and age, was involved in the Organization, providing it with services. For the Serbs in the Old Territories, the Chetnik and the headquarters commanders were the secret legislative, judiciary and executive authority, in many ways exercising influence on much more private aspects of the population.

During the period considered in the paper, the Serbian Organisation managed to protect almost all the Serbs in the regions south of the Shara Mountain against the Albanian and Bulgarian raids and to unite them in their constant struggle for the national interests of their mother land, the Kingdom of Serbia.